

ROZDZIAŁ II: PODSTAWY TEORETYCZNE BADAŃ

2.1. WSKAŹNIKI ŚWIADCZĄCE O READAPTACJI SPOŁECZNEJ WIĘZNIÓW

2.1.1. Krytyka obiektywnego pomiaru readaptacyjności karanych przestępców

Najprostszym i najczęściej stosowanym pomiarem skuteczności karania jest wskaźnik recydywy (powrotności do przestępstwa) z uwagi na jego względną obiektywność i dostępność w rejestrach wymiaru sprawiedliwości¹. Wskaźnik ten jest jednak krytykowany z dwóch zasadniczych powodów.

Zarzut I:

Nie istnieje standardowa definicja recydywy, która jest wykorzystywana w różnego rodzaju analizach. Pojęcie to może być traktowane jako kolejne:

- popełnienie przestępstwa,
- aresztowanie,
- skazanie na nieizolacyjną sankcję karną,
- odbywanie kary pozbawienia wolności.

Rozbieżności w rozumieniu tego terminu prowadzą do problemów w zakresie porównań i metaanaliz, odnoszących się do skuteczności stosowania różnych sankcji karnych oraz do trudno-

ści w ewaluacji oddziaływań służących pozytywnej readaptacji przestępców².

Zarzut II:

Stosowanie wskaźnika recydywy jako jedyne- go kryterium poprawy karanych przestępców stanowi duże uproszczenie metodologiczne. Wynika to z faktu, że powrotność do przestępstwa jest uzależniona od wielu zmiennych o charakterze podmiotowym i społecznym. Określenie poziomu recydywy – zawierającej się na podstawie różnych badań w przedziale 50-80 %³ – pomija psychospołeczne czynniki, które doprowadzają do przestępczości powrotnej⁴. Wymieniony argument stanowi podstawę do tego, że coraz częściej są formułowane postulaty, aby do oceny efektywności kar izolacyjnych stosować zmienne psychospołeczne, które mają znaczenie w procesie adaptacji skazanego do warunków wolnościowych⁵.

2.1.2. Uzasadnienie poszukiwania psychologicznych wskaźników zdolności readaptacyjnych karanych przestępców

Argument I:

Ocena pozytywnej readaptacji społecznej karanych przestępców powinna odnosić się do celów

¹ M. Tonry. Unthought thoughts. The influence of changing sensibilities on penal policies. „Punishment & Society” 2001 nr 1 s. 178; T. Szymanowski. Powrót skazanych do społeczeństwa. Warszawa PWN 1989 s. 72-73.

² C. Garcia. Realistic Expectations: Constructing a Mission-Based Evaluation Model for Community Corrections Programs. „Criminal Justice Policy Review” 2004 nr 3 s. 253.

³ J. Jackson, J. de Keijser, J. Michon. A critical look at research on alternatives to custody. „Federal Probation” 1995 nr 59 s. 47; B. Urban. Zachowania dewiacyjne młodzieży. Kraków Wyd. UJ 2000 s. 134-147.

⁴ J. Petersilia. Measuring the performance of community corrections. In Performance measures for the criminal justice system. Washington US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics 1993 s. 61-84.

⁵ L. Pytka. Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne. Warszawa Wyd. WSPS 1991 s. 96; H. Boone. An examination of recidivism and other outcome measures: A review of the literature. „Perspectives” 1994 nr 18 s. 12-18; T. Matthews, H. Boone, V. Fogg. Alternative outcome measures: The concept. „Perspectives” 1994 nr 18 s. 11-12.

wykonywania kary pozbawienia wolności. Zgodnie z art. 67 § 1 kodeksu karnego wykonawczego⁶ podstawowym celem tej sankcji jest „wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanego postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymanie się od powrotu do przestępstwa”.

Sformułowana powyżej norma określa, że cele kary pozbawienia wolności stanowią rodzaj kontinuum – od poprawy jurydycznej (celu minimalnego) do poprawy moralnej (celu maksymalnego)⁷.

Poprawa jurydyczna (zewnątrzna). Realizacja celu minimalnego sankcji izolacyjnych sprowadza się do tego, że skazany nie popełni ponownie czynu karalnego. W kontekście urzeczywistniania tego celu należy zwrócić uwagę na dwa zagadnienia:

- Z jednej strony w oddziaływaniach ukierunkowanych na tego rodzaju dążenie akcent jest położony na negatywną stronę działania (nie popełni), co w konsekwencji prowadzi do instrumentalnego traktowania jednostki, wywołania strachu i pobudzania motywacji unikania przestępstw po to, aby zachować porządek prawny.
- Zaś z drugiej – osoba opuszczająca zakład karny chwilowo nie szkodzi innym, ale wewnętrznie nadal nie akceptuje zasad zorganizowanego życia społecznego.

Poprawa moralna (wewnętrzna). Osiągnięcie maksymalnego celu kary pozbawienia wolności wiąże się z radykalnymi przeobrażeniami osobowości, skutkującymi zmianą regulacji stosunków z otoczeniem w takim kierunku, który zwiększa szansę pozytywnej readaptacji społecznej⁸. Dlatego oddziaływanie służące poprawie moralnej karanych prze-

stępców powinny być ukierunkowane przede wszystkim na dokonywanie korekt w osobowości i postawach skazanych w takim stopniu, aby w warunkach wolnościowych mogli prawidłowo funkcjonować w społeczeństwie, tzn. dokonywać właściwych wyborów dotyczących osobistych dążeń i sposobów ich realizacji⁹.

Istota norm społecznych polega na regulowaniu relacji, jakie zachodzą pomiędzy różnymi podmiotami zbiorowości ludzkich. Zaś każdy członek tych zbiorowości posiada złożony zespół schematów poznawczych, które odzwierciedlają zasady organizujące rzeczywistość społeczną. Schematy te spełniają trzy zasadnicze funkcje¹⁰:

- dostarczają wiedzy na temat życia zbiorowego,
- regulują funkcjonowanie reguł moralnych, które są stosowane w codziennych relacjach międzyludzkich,
- dostarczają wzorców dla sądów moralnych w rozwiązywaniu nieuniknionych konfliktów między normami postępowania.

Wymienione powyżej względy wskazują zatem na to, że osiągnięcie maksymalnego celu kary pozbawienia wolności – poprawy moralnej – jest możliwe pod warunkiem poznania i zmiany takich zmiennych osobowościowych przestępcy, które mają regulacyjny wpływ na jego zachowania¹¹.

Argument II:

Ważną przesłanką, przemawiającą za poszukiwaniem psychologicznych pomiarów efektywności kar izolacyjnych jest zjawisko polegające na „karierze przestępcy”. Kariera tego typu oznacza trwałe funkcjonowanie w środowisku przestępczym w wyniku osobistego wyboru lub „wepchnięcia” w takie otoczenie przez stygmatyzację społeczną¹². Istotne

⁶ Ustawa z 6. 06. 1997 r. Kodeks karny wykonawczy. DzU 1997 nr 90 poz. 557.

⁷ T. Kalisz. Cele wykonywania kary pozbawienia wolności. W: Nowa kodyfikacja prawa karnego. Red. L. Bogunia. T. 4. Wrocław Wyd. UW r 2000 s. 217-229; P. Stępiak. Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2004 nr 44-45 s. 32.

⁸ P. Szczepaniak. Kara pozbawienia wolności a wychowanie. Kalisz-Warszawa KTPN, UW 2003 s. 38-39.

⁹ J. Stanik. Związki psychologii z prawem. „Przegląd Psychologiczny” 1985 nr 4 s. 993.

¹⁰ M. Najda. Wiedza moralna jako wiedza o świecie społecznym. „Przegląd Psychologiczny” 1988 nr 2 s. 456-458.

¹¹ M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek. Kodeks karny. Komentarz. T. 2. Gdańsk Arche 2000 s. 90-91; H. Machel. Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna. Gdańsk Arche 2003 s. 21.

¹² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski. Kryminologia. Gdańsk Arche 2001 s. 312.

znaczenie w procesie powstawania tej kariery mają czynniki o charakterze podmiotowym, które utrzymują się od wczesnych okresów rozwojowych. Rolę zmiennych osobowościowych, które inicjują zachowania sprzeczne z obowiązującymi normami, trafnie odzwierciedla stwierdzenie¹³:

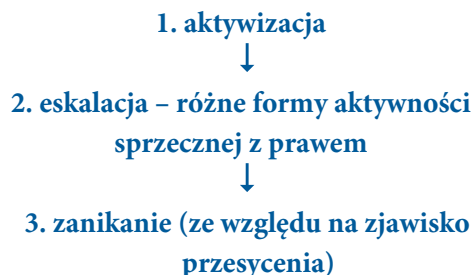
Anty społeczne dziecko staje się anty społecznym nastolatkiem, by później skłonić się w kierunku anty społecznego dorosłego. A anty społeczny dorosły skłania się ku temu, by wychować inne anty społeczne dziecko.

Wyniki badań empirycznych wskazują na następujące czynniki ryzyka w okresie dzieciństwa i adolescencji, które mają duży wpływ na inicjację kariery przestępczej¹⁴:

- duże nasilenie problemów psychologicznych,
- preferencja hedonistycznych wartości,
- trudności w relacjach interpersonalnych – szczególnie zaburzenia więzi z rodzicami, wynikające z błędów wychowawczych i/lub emocjonalnego odrzucenia przez rodziców,
- problemy szkolne i/lub porażka edukacyjna w postaci powtarzania klasy lub porzucenia nauki,
- zaburzenia w funkcjonowaniu społecznym – częste zachowania dewiacyjne, w tym różne przejawy agresji,
- używanie alkoholu i/lub innych substancji psychoaktywnych,
- angażowanie się w działania gangów młodzieżowych,
- wczesna inicjacja przestępstwa,
- duża częstotliwość czynów karalnych traktowanych jako sposób osiągnięcia sukcesu osobistego,
- pobyt w placówkach opiekuńczo-wychowawczych lub resocjalizacyjnych.

Wymienione czynniki ryzyka potwierdzają stanowisko ewolucyjne w badaniach kryminologicznych, które przyjmuje, że kariera przestępcza to rodzaj procesu przebiegającego od stanu rela-

tywnej globalności do relatywnego zróżnicowania, wyrazistości i hierarchicznej integracji. U części osób kariera przestępcza przebiega przez trzy etapy¹⁵:

Osoby z przejściową postacią zaburzeń anty społecznych sprawują pewną kontrolę nad swoimi reakcjami – są skłonne naruszać normy społeczne w sytuacjach, które przynoszą im korzyść, ale jednocześnie rezygnują z tego typu czynów, gdy zyski osobiste przynosi im postępowanie zgodne z obowiązującymi zasadami. Spadek zachowań anty społecznych w tej grupie występuje po 30. roku życia. U pewnej kategorii sprawców nie następuje jednak proces zanikania czynów zabronionych. W takiej sytuacji dochodzi do stabilizacji anty społecznego postępowania i do rozwoju przestępczości chronicznej, która utrzymuje się przez większość dorosłego życia¹⁶.

Znaczenie czynników psychologicznych w procesie adaptacji społecznej przestępców potwierdzają również badania dotyczące wzorców recydywy. Uzyskane wyniki pozwoliły na wyodrębnienie sprawców wielokrotnie karanych o wczesnym (przed 18 r.ż.) i późnym początku karalności (nie wcześniej niż po ukończeniu 21 r.ż.).

Recydywiści o wczesnym początku karalności stanowią większy stopień zagrożenia dla porządku prawnego ze względu na dużą częstotliwość zachowań sprzecznych z prawem i popełnianie groźnych przestępstw. Tego rodzaju sprawców

¹³ D. Farrington. *Developmental Criminology and Risk-Focussed Crime Prevention*. W: *The Oxford Handbook of Criminology*. Red. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner. Oxford University Press 2002 s. 658.

¹⁴ I. Niewiadomska. *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*. Lublin KUL 2007 s. 242-243.

¹⁵ B. Urban. *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*. Kraków Wyd. UJ 2000 s. 126-127.

¹⁶ M. Radochoński. *Osobowość anty społeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny*. Rzeszów Wyd. WSP 2000 s. 45-49.

charakteryzuje również występowanie różnego rodzaju problemów w funkcjonowaniu psychospołecznym – m. in.:

- uzależnienie od substancji psychoaktywnych (przede wszystkim od alkoholu),
- objawy depresyjne,
- wrogość lub nieufność wobec otoczenia,
- poczucie wyobcowania,
- konflikty interpersonalne,
- zaburzenia osobowości – głównie natury antyspołecznej, pogranicznej i schizotypicznej,
- duże nasilenie zachowań agresywnych.

Przestępcy powrotni o późnym początku karalności stanowią mniejsze zagrożenie dla społeczeństwa z powodu niższego natężenia i mniejszej szkodliwości popełnianych czynów. Ponadto, u tego typu osób w mniejszym stopniu zaznaczają się trudności psychiczne, a używanie substancji psychoaktywnych rzadziej prowadzi do zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym¹⁷.

Argument III:

Poszukiwanie psychologicznych wskaźników readaptacyjności więźniów wynika także z faktu, że zazwyczaj w definiowaniu procesu resocjalizacyjnego akcentuje się jego cel, natomiast nie określa się osobowościowych mechanizmów doprowadzających do poprawy zachowania przestępcy. Jedynie obserwowanie zmian w osobowości skazanego – psychologicznego kryterium efektywności karania – stanowi podstawę do sformułowania prognozy kryminologicznej.

Poprawa moralna (wewnętrzna) stanowi efekt takiego funkcjonowania osobowości, który umożliwia¹⁸:

- zorganizowanie życia osobistego,
- realizację bliższych i dalszych celów życiowych,
- wytrwałość w poszukiwaniu i wykonywaniu pracy,
- nawiązywanie pozytywnych kontaktów interper-

sonalnych,

- stabilność życia rodzinnego,
- abstynencję w zakresie używania substancji psychoaktywnych.

Poprawie jurydycznej, oscylującej wokół umiejętności powstrzymywania się od przestępstwa, często towarzyszą trudności przystosowawcze wynikające z nieprawidłowej regulacji osobowościowej – np.¹⁹:

- brak odroczonych celów życiowych,
- niskie umiejętności w zakresie respektowania istotnych norm moralnych,
- częste konflikty interpersonalne,
- używanie substancji psychoaktywnych.

Cele kary pozbawienia wolności, podmiotowe czynniki ryzyka kariery przestępczej, wzorce recydywy oraz psychologiczne mechanizmy procesu resocjalizacji stanowią argumenty uzasadniające poszukiwanie psychologicznych kryteriów pozytywnej readaptacji społecznej karanych przestępców²⁰. W badaniach przeprowadzonych w ramach projektu „Więzi społeczne zamiast więzień” zastosowano standardowe narzędzie psychologiczne – Test Niedokończonych Zdań (RISB) J. Rottera – do badania potencjału readaptacyjnego osób które weszły w konflikt z normami prawa karnego (nieletnich oraz aktualnych i byłych więźniów). Na bazie wyników uzyskanych w metodzie można uzyskać ogólny wskaźnik przystosowania osobistego oraz określić sposób funkcjonowania jednostki w pięciu sferach – kontakty z innymi ludźmi, relacje rodzinne, stosunek do siebie, dążenia i cele, doświadczane problemy²¹. Szczegółowa charakterystyka zastosowanego narzędzia została przedstawiona w części poświęconej charakterystyce metod, jakie zostały wykorzystane w badaniach.

¹⁷ Niewiadomska, jw. s. 243-244.

¹⁸ Machel, jw. s. 22.

¹⁹ Tamże s. 22.

²⁰ K. Skarżyńska. Postawy interpersonalne a karanie i nagradzanie. W: Studia nad postawami interpersonalnymi. Red. S. Mika. Wrocław UWr 1976 s. 15-78; Błachut i in., jw. s. 478-479.

²¹ A. Jaworowska, A. Matczak. Test Niedokończonych Zdań Rottera (RISB). Podręcznik. Warszawa PTP 1998.

2.2. ZNACZENIE ZASOBÓW PSYCHOSPÓŁECZNYCH W PROCESIE POZYTYWNEJ READAPTACJI SPOŁECZNEJ KARANYCH PRZESTĘPCÓW

Mechanizmy przyczyniające się do pozytywnej readaptacji społecznej więźniów zostaną wyjaśnione w oparciu o koncepcję zachowania zasobów Stevana Hobfolla²². W analizowanej teorii przyjmuje się, że sposób i jakość przystosowania człowieka do otaczającego świata zależy od posiadanych przez niego zasobów.

2.2.1. Wpływ zasobów psychospołecznych na adaptację człowieka

Ludzkie wysiłki są w pierwszym rzędzie skierowane na zachowanie posiadanego kapitału adaptacyjnego, a nie na zdobywanie nagród. Osoba doświadcza stresu w okolicznościach związanych z groźbą utraty lub z faktyczną utratą dóbr niezbędnych do przetrwania w określonym środowisku społecznym. Występowanie jednostkowego stresu można przewidywać również w sytuacji, gdy zainwestowane zasoby nie przynoszą człowiekowi satysfakcjonującego zysku, co jest równoznaczne z poniesieniem straty, ponieważ dokonuje on ryzykownych inwestycji po to, aby osiągać dalsze zyski²³. Dynamika zachowywania cenionych dóbr odbywa się według dwóch podstawowych zasad.

Reguła I

Utrata zasobów ma niewspółmiernie większe znaczenie niż zysk²⁴

Wynikiem przedstawionej zasady jest to, że motywacja do zabezpieczania się przed stratami jest znacznie większa niż motywacja do osiągnięcia zysków. W związku z tym osoba podejmuje różnego rodzaju strategie po to, aby zabezpieczyć się

przed utratą posiadanego kapitału przystosowawczego. Osiągane zyski spełniają dwa rodzaje funkcji – pierwotną i wtórną. Pierwsza z nich polega na tym, że po doświadczeniu straty człowiek inicjuje cykl zysków w celu zrównoważenia poniesionych szkód. Natomiast funkcja wtórna jest związana z tym, że jednostka ludzka zwraca szczególną uwagę na osiągnięte profity w sytuacji spostrzegania strat, co służy redukcji napięcia psychicznego i łagodzeniu reakcji na doświadczany stres.

Reguła II

Człowiek inwestuje zasoby po to, aby²⁵:

- **zapobiegać ich utracie,**
- **rekompensować doznane już straty,**
- **i/lub uzyskiwać nowe zasoby.**

Na podstawie przedstawionej zasady można stwierdzić, że osoba jest w stanie zainwestować nieproporcjonalnie dużo po to, aby skompensować ewentualną utratę cenionych dóbr. Ukazany mechanizm konstytuuje więc motywację do tworzenia rezerw kapitałowych. Z przedstawionych powyżej prawidłowości wynika kilka ważnych implikacji.

Implikacja I:

Jednostki dysponujące większymi zasobami są mniej narażone na ich utratę i mają większe możliwości powiększania zysków²⁶.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że ludzie dysponujący dużym potencjałem adaptacyjnym mogą stosować różne strategie zabezpieczania się przed stratami. Do sposobów zabezpieczających przed deficytami przystosowawczymi należy przede wszystkim²⁷:

- inwestowanie cenionych dóbr,
- kontrolowanie poniesionych szkód,
- zachowywanie rezerw,
- wykorzystywanie zewnętrznych źródeł kapitałowych w celu uzupełniania lub zastępowania

²² S. Hobfoll. Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu. Gdańsk GWP 2006 s. 70-71.

²³ Tamże s. 71-72.

²⁴ Tamże s. 78.

²⁵ Tamże s. 90.

²⁶ Tamże s. 97.

²⁷ Tamże s. 192

zasobów,

- odbudowywanie utraconego potencjału poprzez inicjowanie ciągu zysków.

Implikacja II:

Strata początkowa u osób z niewielkim potencjałem adaptacyjnym przyczynia się do cyklu strat, natomiast zysk początkowy u jednostek z dużym kapitałem przystosowawczym pociąga za sobą dalsze profity.

Przedstawiona tendencja prowadzi więc do wniosku, że posiadanie większych rezerw kapitałowych decyduje o²⁸:

- niewielkich ubytkach w istniejącym potencjale adaptacyjnym w sytuacji przeżywania porażek,
- mniej bolesnych konsekwencjach ponoszonych strat,
- inwestowaniu nadwyżek poprzez inicjowanie zachowań służących zwiększaniu kapitału,
- podejmowaniu ryzyka ewentualnych strat w sytuacji inwestowania posiadanych zasobów.

Implikacja III:

Jednostki, którym brakuje zasobów adaptacyjnych są skłonne do przyjmowania defensywnej postawy²⁹.

Zachowanie tego rodzaju wynika zarówno z konieczności zachowania minimalnych rezerw po to, aby wykorzystać posiadane zasoby do przetrwania w przyszłych sytuacjach trudnych, jak również z powodu dotkliwego odczuwania strat. Należy podkreślić to, że człowiek dysponujący skrajnie małym kapitałem przystosowawczym bardzo silnie odczuwa stres i negatywne reakcje emocjonalne w sytuacji ponoszenia początkowej straty. Dodatkowo, mechanizm gwałtownej spirali dalszych deficytów, zwiększa już istniejące napięcie psychiczne i nasila negatywne emocje. W konsekwencji konieczność zwalczania negatywnych stanów psychicznych prowadzi do uszczuplenia istniejących rezerw adapta-

cyjnych. Trzeba również zauważyć, że szczególnie wysoki poziom stresu jest indukowany w okolicznościach, w których występuje z jednej strony duże wydatkowanie zasobów, zaś z drugiej – niewielka możliwość uzyskania zysku. Doświadczanie tego rodzaju sytuacji często prowadzi do tego, że osoba³⁰:

- zaczyna przejawiać zachowania dewiacyjne, w tym czyny karalne,
- zyskuje świadomość niekorzystnej sytuacji własnej,
- traci poczucie kontroli nad własnym losem.

2.2.2. Aplikacje resocjalizacyjne: możliwości wykorzystania zasobów w procesie społecznej readaptacji więźniów

Przedstawione powyżej prawidłowości mogą być wykorzystane w oddziaływaniach poprawczych dzięki dopasowaniu zasobów adaptacyjnych do wymogów otoczenia. Model ten zakłada, że człowiek³¹:

1. dysponuje ograniczoną ilością rezerw,
2. może sprostać stawianym przez środowisko wymagom w wyniku wykorzystywania specyficznych zasobów,
3. dysponując wymaganymi rezerwami kapitałowymi, jest w stanie zapobiec powstawaniu stresu lub konstruktywnie zredukować doświadczane napięcie psychiczne,
4. poprzez proaktywne i reaktywne działania, potrafi dopasować się do wymogów stawianych przez otoczenie.

Należy wyraźnie podkreślić, że zjawisko dopasowania polega na kształtowaniu i kompletowaniu zasobów potencjalnie pasujących do istniejących wymogów oraz na organizowaniu wymogów środowiska w celu wybrania tych jego aspektów, do których jednostka jest w stanie się przystosować, biorąc pod uwagę posiadane lub osiągalne zasoby³². Pojęcie

²⁸ Hobfoll, jw. s. 98-99.

²⁹ Tamże s. 100.

³⁰ Tamże s. 237-240.

³¹ Tamże s. 237-240.

³² Tamże s. 112.

dopasowania potencjalnie sprzyja kontekstualnemu pojmowaniu osoby – osadzonej – w środowisku. Tego rodzaju osadzenie należy traktować w sposób elastyczny, zmienny i funkcjonujący w obrębie sił społecznych³³.

Z zaprezentowanych założeń można też wysunąć postulaty odnoszące się do działań poprawczych w stosunku do osób, które weszły w konflikt z normami prawa karnego.

Postulat I:

W strategiach resocjalizacyjnych należy uwzględnić znaczenie kapitału adaptacyjnego niedostosowanych społecznie jednostek. W związku z tym proces poprawczy należy ukierunkować na zwiększanie indywidualnej odporności na stres – głównie poprzez nabywanie przez osobę umiejętności trafnej oceny faktycznych i/lub ewentualnych strat. Za przedstawionym postulatem przemawiają wyniki analiz empirycznych, w których stwierdzono istnienie związku między niewielką odpornością na stres a większą liczbą popełnionych przestępstw, nasilonymi zachowaniami agresywnymi, niewielką liczbą społecznych zobowiązań oraz natężonym zaangażowaniem się w działania grup przestępczych³⁴.

Niską odpornością na doświadczanie problemów charakteryzują się przede wszystkim osoby powracające do przestępstwa. Wielokrotne odbywanie kar izolacyjnych prowadzi do tego, że recydywiści penitencjarni często spostrzegają różnego typu okoliczności życiowe w kategoriach sytuacji trudnych. Taka interpretacja zaistniałych zdarzeń zwiększa ryzyko zachowań dewiacyjnych,

stanowiących reakcje na przeżywane napięcie psychiczne³⁵. Kryminogenne postępowanie stanowi najczęściej wynik trzech rodzajów trudności³⁶:

- przeszkód w osiągnięciu ważnych celów (frustracji),
- deprywacji związanych z brakiem szczególnie cenionych wartości,
- spostrzegania szkodliwych (awersyjnych) i/lub nowych bodźców.

Za tym, aby w procesie resocjalizacji zwracać szczególną uwagę na zwiększanie odporności karanych przestępców przemawiają również wyniki badań, które wskazują na czynniki zwiększające prawdopodobieństwo popełnienia czynu zabronionego (przede wszystkim o charakterze agresywnym)³⁷. Ryzyko nieakceptowanych społecznie zachowań wzrasta, gdy jednostka³⁸:

- doświadcza dużych strat fizycznych, psychicznych i/lub społecznych,
- odczuwa skutki zaistniałego zdarzenia w różnych sferach życia,
- przeżywa duże nasilenie poczucia bezradności i beznadziejności,
- posiada niewielkie zasoby zaradcze.

Działania poprawcze powinny również przeciwdziałać sytuacji, w której osoba doświadcza skrajnie mało zasobów, ponieważ taka okoliczność z jednej strony doprowadza do przyjmowania defensywnej postawy wobec możliwości zmian we własnym życiu, a z drugiej – do przeżywania stresu o charakterze chronicznym. Analizy empiryczne wskazują wyraźnie, że długotrwałe doświadczane napięcie psychiczne prowadzi często do niekontrol-

³³ Tamże s. 109.

³⁴ R. Paternoster, P. Mazerolle. General strain theory and delinquency: a replication and extension. „Crime & Delinquency” 1994 t. 31 s. 235-263; K. Badźmirowska-Masłowska. Młodociani sprawcy zabójstw w Polsce. Kraków Zakamycze 2000 s. 236.

³⁵ T. Brezina. Adapting to strain: an examination of delinquent coping responses. „Criminology” 1996 t. 34 s. 39-60; B. Hołyst. Psychologia kryminalistyczna. LexisNexis 2004 s. 305-306; M. Gordon. Regulacyjna funkcja mechanizmów obronnych u sprawców czynów zabronionych. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 108-109.

³⁶ P. Mazerolle, V. Burton, F. Cullen, G. Payne. Strain, Anger and Delinquent Adaptations: Specifying General Strain Theory. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 2 s. 90.

³⁷ R. Agnew. Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2001 nr 4 s. 319.

³⁸ H. Sęk. Wprowadzenie do psychologii klinicznej. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2001 s. 252-253.

lowanych wybuchów wściekłości i/lub gniewu, wrogości wobec ludzi, agresji jako typowej odpowiedzi na najmniejszą prowokację, izolowania się od otoczenia i/lub pragnienia dominowania nad innymi³⁹. Duże nasilenie wymienionych symptomów prowadzi w rezultacie do wysokiego ryzyka wyrządzenia krzywdy społeczeństwu lub jego poszczególnym jednostkom⁴⁰. Długotrwały stres prowadzi także do negatywnych konsekwencji u osoby niedostosowanej. Na poziomie funkcji psychicznych jego skutki mogą polegać na stanach lękowych, apatii czy depresji, w aspekcie fizjologicznym – na chorobach psychosomatycznych lub innych problemach zdrowotnych, zaś w wymiarze behawioralnym – na zachowaniach autodestrukcyjnych, w tym również samobójczych⁴¹.

W badaniach podłużnych nad psychologicznymi następstwami stresu chronicznego stwierdzono, że najczęściej jako reakcja na napięcie, oprócz nerwic i chorób psychosomatycznych, pojawia się wzmożone używanie środków psychoaktywnych (przede wszystkim alkoholu)⁴². W tym miejscu warto zaznaczyć, że do czynników podmiotowych zwiększających ryzyko używania substancji chemicznych jako ważnej (lub najważniejszej) strategii zaradczej należy zaliczyć przeświadczenie jednostki o deficytach zasobów adaptacyjnych, które mogłyby stanowić alternatywę dla tego rodzaju postępowania. Zaprezentowana prawidłowość wynika z tego, że człowiek używający chronicznie środków chemicznych odznacza się przede wszystkim⁴³:

- brakiem adekwatnych umiejętności poznawczo-behawioralnych do radzenia sobie ze stresem (ich ubóstwo lub sztywność), przy jednoczesnym prze-

świadczeniu, że substancja psychoaktywna jest skuteczną metodą rozwiązywania problemów,

- niskim poczuciem własnej skuteczności w zakresie radzenia sobie z problemami, a jednocześnie pozytywnymi oczekiwaniami wobec efektów używania środka chemicznego w określonej sytuacji – przede wszystkim jako dobrego sposobu redukcji napięcia i oderwania się od aktualnych problemów,
- brakiem motywacji do zmagania się z problemami życiowymi – niską tolerancją na trudności, nawarstwianiem się przeżywanego porażek, tendencją do rezygnacji z wysiłku i poszukiwaniem „łatwych rozwiązań”,
- posiadaniem utrwalonych wzorców używania substancji psychoaktywnych,
- intensywnym treningiem społecznym w zachowaniach o charakterze ucieczkowo-nałogowym.

Ucieczka od stresu w stany intoksykacji wiąże się także z paradoksem, polegającym na tym, że w krótkiej perspektywie czasowej używanie substancji psychoaktywnych powoduje ulgę, natomiast w dłuższej – wywołuje większe napięcie psychiczne, pogłębia deficyty zaradcze i często prowadzi do powstania mechanizmów uzależnienia, które niszczą prawidłową strukturę dążeń życiowych⁴⁴.

Postulat II:

Strategie poprawcze powinny uwzględniać uczenie kompetencji dotyczących wykorzystywania przez niedostosowane społecznie osoby posiadanych zasobów do odbudowywania poniesionych strat i/lub zwiększania posiadanych zasobów. Wy-

³⁹ J. Terelak. Psychologia stresu. Bydgoszcz Oficyna Wydawnicza „Branta” 2001 s. 307.

⁴⁰ K. Ostrowska. Diagnozowanie psychologiczne nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży. W:

Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii. Red. K. Ostrowska, E. Milewska. Warszawa ATK 1986 s. 8.

⁴¹ J. Strelau, B. Zawadzki, W. Oniszczenko, A. Sobolewski, P. Pawłowski. Temperament i style radzenia sobie ze stresem jako moderatory zespołu stresu pourazowego w następstwie przeżytej katastrofy. W: Osobowość a ekstremalny stres. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 49-51.

⁴² R. Poprawa. Zarys psychologicznej koncepcji używania alkoholu jako sposobu radzenia sobie ze stresem. „Przegląd Psychologiczny” 1998 nr 3-4 s. 62.

⁴³ Tamże s. 65-67.

⁴⁴ J. Arboleda-Florez. Mental illness and violence: An epidemiological appraisal of the evidence. „Canadian Journal of Psychiatry” 1998 t. 43 s. 989-996; Poprawa, jw. s. 68.

mieniony rodzaj kompetencji powinien w szczególności sposób dotyczyć⁴⁵:

- zdobywania pozycji społecznej, która do pewnego stopnia chroni przed zagrożeniem lub deficytem zasobów,
- trafnego szacowania straty, jeśli już do niej dojdzie – działanie przedwczesne, spóźnione albo niewłaściwe może skończyć się marnowaniem zasobów lub zwiększaniem straty,
- prawidłowego oceniania stosowalności zasobów – zdarza się, że człowiek właściwie ocenia sytuację, ale mylnie osądza, które zasoby można wykorzystać bezpośrednio, które należy zmodyfikować, a które będą przydatne w połączeniu z dodatkowymi zasobami wewnętrznymi lub zewnętrznymi.

Przedstawiona propozycja oddziaływań także znajduje odzwierciedlenie w wynikach badań karanych przestępców. Zauważono mianowicie, że motywacja zachowań prospołecznych u byłych więźniów wzrasta, gdy poprawia się ich sytuacja życiowa po opuszczeniu zakładu karnego⁴⁶.

O możliwości odbudowywania poniesionych strat i/lub zwiększania posiadanych zasobów przekonują również wyniki analiz empirycznych, w których stwierdzono, że uczestnictwo sprawców przestępstw w terapii uzależnień sprzyja stosowaniu większej liczby konstruktywnych strategii zaradczych w różnego rodzaju sytuacjach życiowych⁴⁷. Analiza stylów zaradczych u leczących się alkoholików pozwala na stwierdzenie, że proces powrotu do zdrowia współwystępuje ze zmianą sposobów pokonywania kłopotów w postaci większego ukierunkowania na rozwiązanie problemu (planowane, rozwiązywanie trudności, pozytywne przewartościowanie sytuacji) oraz spadku nasilenia stylu zorientowanego na emocje (strategii konfrontacyjnej, polegającej na

silnej ekspresji emocji negatywnych)⁴⁸.

Postulat III:

Działalność resocjalizacyjna powinna być także ukierunkowana na to, aby niedostosowane społecznie jednostki przyswoiły sobie umiejętność podejmowania decyzji w zakresie oceny i wyboru adekwatnych zasobów do radzenia sobie z wymogami sytuacyjnymi. Wybór ten dotyczy odpowiedzi na pytanie: *Czy do konstruktywnego rozwiązania określonych problemów wystarczą zasoby wewnętrzne, czy też uzasadnione jest wykorzystanie kapitału zewnętrznego?* Koncepcja zachowania zasobów wskazuje na duże znaczenie kontekstu interpersonalnego w pokonywaniu zaistniałych trudności. Wynika to ze zjawiska krzyżowania się stresu, polegającego na przepływie i wzajemnej wymianie zasobów w procesie zaradczym.

Przykładem krzyżowania się stresu jest dynamika wsparcia, która z jednej strony wiąże się z jego dostarczaniem, a z drugiej – z zapotrzebowaniem na określoną formę pomocy. Zaś jego istota sprowadza się do tego, że bardziej zasobne osoby wspomagają jednostki słabsze. W tym miejscu należy przytoczyć wyniki analiz empirycznych, w których stwierdzono, że jednym z najskuteczniejszych sposobów rozwiązywania problemów w sytuacji dużego nasilenia jednostkowego stresu jest umiejętnie udzielane wsparcie społeczne⁴⁹. Podstawowe znaczenie w oferowanej pomocy zyskują dwa czynniki⁵⁰:

- odpowiednie rozbudzanie nadziei na rozwiązanie trudności doświadczanych przez osobę,
- pozytywne wykorzystanie jej zniecierpliwienia z powodu braku istotnych postępów w przezwyciężaniu trudności.

Wymienione powyżej elementy są określane

⁴⁵ Hobfoll, jw. s. 112-113.

⁴⁶ A. Bałandynowicz. Probacja. Wychowanie do wolności. Grodzisk Mazowiecki Primus 1996 s. 147.

⁴⁷ J. Hepburn. Recidivism Among Drug Offenders Following Exposure to Treatment. „Criminal Justice Policy Review” 2005 nr 2 s. 237-259.

⁴⁸ H. Makowska. Radzenie sobie ze stresem w grupie leczących się alkoholików. „Przegląd Psychologiczny” 1998 nr 3-4 s. 108.

⁴⁹ R. Lazarus. Paradygmat stresu i radzenia sobie. „Nowiny Psychologiczne” 1986 nr 3-4 s. 5.

⁵⁰ Bałandynowicz, jw. s. 148.

mianem stymulatorów skłaniających do zachowań ukierunkowanych na zmianę osobistej sytuacji życiowej. Obniżenie motywacji tego typu występuje w sytuacji przewidywania ewentualnych strat – gdy jednostka posiada nikłą nadzieję na pozytywne rozwiązanie problemu, a jednocześnie doświadcza wysokiego poziomu zniecierpliwienia z powodu braku zachodzących zmian.

2.2.3. Zasoby warunkujące pozytywną readaptację więźniów

Strukturalnie można dokonać podziału wartościowych dla jednostki ludzkiej obiektów i stanów rzeczywistości na cztery grupy⁵¹:

1. zasoby materialne – obiekty fizyczne, których wartość może mieć bezpośredni (np. dom, środki komunikacji, fetysze) lub pośredni (np. brylanty kojarzone z wysokim statusem społecznym albo pozytywną samooceną) związek z przetrwaniem;
2. zasoby osobiste – cechy osobowości (np. zdolności przywódcze, optymizm, nadzieja, poczucie własnej skuteczności), kompetencje (np. w sferze zawodowej) i umiejętności (np. w wymiarze społecznym) sprzyjające pozytywnej adaptacji;
3. zasoby stanu – np. zdrowie, związek małżeński, stałe zatrudnienie, staż pracy – wymieniony rodzaj kapitału jest bardzo pożądanym i cenionym, ponieważ od jego posiadania zależy dostęp do innych kategorii środków przystosowawczych;
4. zasoby energii – np. wiedza, pieniądze, wiarygodność kredytowa – ich wartość polega na tym, że można je wymienić na elementy należące do pozostałych kategorii cenionych dóbr.

Zaprezentowane kategorie dóbr tworzą system, dzięki któremu są realizowane dążenia człowieka mające zapewnić przetrwanie zarówno jemu samemu, jak i jego najbliższemu otoczeniu⁵². W projekcie „Więzi społeczne zamiast więzień” wy-

korzystano Kwestionariusz Oceny Zachowania Zasobów S. Hobfolla do odpowiedzi na pytanie, jakiego rodzaju mechanizmy związane z funkcjonowaniem zasobów – strata, zysk czy ich wartość – mają znaczenie w procesie przystosowania osobistego karanych przestępców.

Powodzenie procesu readaptacji jednostek naruszających normy prawa karnego w szczególności sposób zależy od zasobów osobistych, ponieważ od ich poziomu i mobilizacji zależy sposób dystrybucji dóbr, jakimi dysponuje człowiek⁵³. To właśnie dzięki systemowi podmiotowego zarządzania następuje zarówno efektywne dopasowanie jednostki do wymogów środowiska, jak również spójne kierowanie własnym życiem⁵⁴. Integrację różnorodnych procesów psychicznych w dynamice przystosowania odzwierciedlają sprzężenia zwrotne między zjawiskami selekcji, optymalizacji i wynagradzania⁵⁵.

Znaczenie selekcji polega na tym, że biologiczne, społeczne i indywidualne cele tworzą zasięg alternatywnych wymiarów działania. Liczba potencjalnych dążeń, zazwyczaj przewyższa istniejące możliwości człowieka w zakresie ich osiągnięcia. W procesie wyboru (selekcji) dochodzi do skupiania zasobów indywidualnych na określonych wymiarach działalności (celach).

Zachowanie adaptacyjne charakteryzuje się zorganizowaniem, uporządkowaniem i dostosowaniem do zaistniałych okoliczności. Skuteczność postępowania przystosowawczego zależy w dużej mierze od stopnia optymalizacji, która wyraża się w nabywaniu, ćwiczeniu, ulepszaniu, integracji, koordynowaniu i automatyzacji strategii, służących dotarciu do wyobrażonych dążeń.

Zaś proces wynagradzania z jednej strony prowadzi do dostosowywania standardów wewnętrznych do zamierzonych celów, a z drugiej –

⁵¹ Hobfoll, jw. s. 74-75.

⁵² Tamże s. 44.

⁵³ Tamże s. 74.

⁵⁴ Tamże s. 112.

⁵⁵ A. Freund, P. Baltes. Selection, optimization, and compensation: an action-theoretical conceptualization of processes of developmental regulation. W: Control of Human Behaviour: Mental Processes and Consciousness. Red. W. Perrig, A. Grob. Mahwah Erlbaum 2000 s. 35-58.

służy skupieniu zasobów na najważniejszych dążeniach i przeciwdziałaniu stratom.

Wymienione przesłanki stanowią podstawę do stwierdzenia, że postępowanie człowieka – odznaczające się selektywnością, optymalizacją i wynagradzaniem – zmierza do przeciwstawiania się przewidywanym lub realnym deficytom, a w efekcie do zarządzania własnym życiem⁵⁶. Za przedstawioną tezę przemawiają następujące argumenty. Po pierwsze, jednostki mające niewielkie zasoby osobiste przyjmują obronne style zachowania. Rozpatrują one stan własnych zasobów pod kątem tego, co mają do stracenia, a nie w aspekcie tego, co mają do zyskania⁵⁷. Po drugie, ludzie, którym brakuje zasobów podmiotowych są bardziej skłonni do rezygnowania z zachowań służących rozwiązaniu problemu na rzecz poszukiwania emocjonalnego wsparcia lub rozpamiętywania negatywnych emocji⁵⁸. Po trzecie, proces zdrowienia osób doświadczających stresu posttraumatycznego jest związany w istotny sposób z poziomem wewnętrznych zasobów⁵⁹.

Wymienione argumenty stanowią uzasadnienie tego, że w badaniach dotyczących pozytywnej readaptacji karanych przestępców w ramach projektu „Więzi społeczne zamiast więzień” w szczególności sposób uwzględniono znaczenie zasobów podmiotowych w kształtowaniu przystosowania osobistego. Zwrócono uwagę na takie wymiary podmiotowego funkcjonowania, jak:

1. poczucie koherencji,
2. poczucie własnej skuteczności,
3. poczucie jakości życia,
4. poczucie alienacji,
5. osobowościowa orientacja wartościująca,
6. osobowościowa orientacja interpersonalna,

7. kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych.

Ad 1) **Poczucie koherencji**. Pojęcie to jest definiowane jako globalna orientacja człowieka, wyrażająca stopień, w jakim ma on dominujące, względnie trwałe poczucie pewności, że⁶⁰:

- bodźce napływające w ciągu życia ze środowiska wewnętrznego i zewnętrznego mają charakter ustrukturalizowany, przewidywalny i wytłumaczalny;
- dostępne są zasoby, które pozwolą mu sprostać wymaganiom stawianym przez te bodźce;
- oczekiwania te są dla niego wyzwaniem wartym wysiłku i zaangażowania.

Argumentem uzasadniającym badanie związków między poczuciem koherencji a przystosowaniem osobistym karanych przestępców jest to, że koherencja stanowi względnie stałą zmienną osobowościową, która służy zachowaniu lub przywróceniu prawidłowego funkcjonowania w sferze psychicznej i społecznej w sytuacji oddziaływania różnego typu stresorów⁶¹. Osoby charakteryzujące się wysoką koherencją mają lepszą regulację emocjonalną w sytuacji napięcia psychicznego i łatwiej podejmują działania mające na celu rozwiązanie problemu, w związku z tym doświadczane przez nich napięcie psychiczne rzadziej przeradza się w reakcje stresowe⁶². Do pomiaru charakteryzowanej zmiennej zastosowano Kwestionariusz Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego⁶³ (szczegółowa charakterystyka metody znajduje się w dalszej części raportu).

Ad 2) **Poczucie własnej skuteczności**. O podjęciu określonego działania, wysiłku wkładanym w jego wykonanie, wytrwałości, uczuciach towarzyszących czynnościom celowym, radzeniu so-

⁵⁶ Hobfoll, jw. s. 116.

⁵⁷ Tamże s. 148.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże s. 199.

⁶⁰ A. Antonovsky. Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Warszawa Fundacja IPN 1995 s. 34.

⁶¹ S. Lipiński. Poziom koherencji a syndrom agresji u nieletnich przestępców. W: Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży. Red. B. Urban. Myslowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 88.

⁶² Antonovsky, jw. s. 144.

⁶³ Tamże.

bie z przeszkodami oraz o mobilizowaniu zasobów wewnętrznych do sprostaną wymaganiom sytuacyjnym w wysokim stopniu decydują przekonania dotyczące osobistej skuteczności. Tego rodzaju przekonania wynikają z mechanizmu polegającego na tym, że jednostka dokonuje estymacji w zakresie możliwości wykonania różnego rodzaju zadań kończących się sukcesem w określonych okolicznościach⁶⁴. Poczucie własnej skuteczności jest określane jako czynnik ochronny zasobów motywacyjnych w działaniach celowościowych, ponieważ służy temu, że człowiek uwalniania się od alternatywnych celów. Osoba dewaluuje rezultaty alternatywne, których realizacja może zakończyć się porażką, a jednocześnie korzystniejszą wartościuje dążenia, w których może odnieść sukces⁶⁵. Dlatego człowiek charakteryzuje się tendencją do takiego określania dążeń życiowych, aby mieć możliwość osiągnięcia sukcesów za pomocą istniejących zasobów osobistych⁶⁶. Pomiar tej zmiennej w badaniach na użytek projektu „Więzi społeczne zamiast więzień” został dokonany dzięki zastosowaniu Kwestionariusza Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej. (szczegółowa charakterystyka narzędzia znajduje się w dalszej części raportu).

Ad 3) **Poczucie jakości życia**. Według Światowej Organizacji Zdrowia doświadczanie jakości własnej egzystencji polega na spostrzeganiu przez jednostkę jej pozycji w życiu w kontekście kultury i obowiązującego systemu wartości oraz w odniesieniu do jej celów, oczekiwań, standardów i obaw⁶⁷. W takim ujęciu poczucie jakości życia jest określane na sześciu płaszczyznach:

1. samopoczucia fizycznego, (np. poziom energii,

- brak objawów chorób somatycznych),
2. samopoczucia psychologicznego (np. przewaga uczuć pozytywnych nad negatywnymi, poczucie własnej wartości),
 3. poziomu niezależności (np. posiadanie umiejętności samoobsługowych, kompetencji zawodowych),
 4. relacji społecznych (np. doświadczanie wsparcia społecznego, nawiązywanie bezkonfliktowych relacji z innymi),
 5. środowiska zewnętrznego (np. istnienie zabezpieczeń społecznych, możliwość wielowymiarowego rozwoju, poczucie wolności i bezpieczeństwa),
 6. duchowości i osobistych przekonań (np. preferowanie wartości wyższych, poczucie sensu życia).

Znaczenie przedstawionych powyżej wymiarów jakości życia w procesie readaptacji społecznej osób wchodzących w konflikt z normami prawa karnego zostało uwzględnione w wyniku zastosowania Kwestionariusza do Badania Poczucia Jakości Życia – WHOQOL-BREF, który został opracowany przez Światową Organizację Zdrowia. Szczegółowa charakterystyka metody znajduje się w części poświęconej opisowi narzędzi, jakie zostały wykorzystane w projekcie badawczym „Więzi społeczne zamiast więzień”.

Ad 4) **Poczucie alienacji**. Świadomość odseparowania od ważnych dla podmiotu obszarów rzeczywistości społecznej uruchamia procesy atrybucyjne, które wywołują doświadczanie⁶⁸:

- bezradności (oczekiwania, że własne zachowanie nie jest w stanie doprowadzić do pojawienia się tych efektów, do których jednostka dąży),

⁶⁴ R. Schwarzer. Poczucie własnej skuteczności w podejmowaniu i kontynuacji zachowań zdrowotnych. Dotychczasowe podejścia teoretyczne i nowy model. W: Psychologia Zdrowia. Red. I. Heszen-Niejodek, H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1997 s. 178; Sęk H. Kierunki behawioralne i podejście poznawcze w psychologii klinicznej. H. Sęk. Kierunki behawioralne i podejście poznawcze w psychologii klinicznej. W: Psychologia kliniczna. Red. H. Sęk. T. 1. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2006 s. 110-111.

⁶⁵ C. Wrosch, J. Heckhausen. Control processes before and after passing a developmental deadline: Activation and deactivation of intimate relationship goals. „Journal of Personality and Social Psychology” 1999 t. 77 s. 415-427.

⁶⁶ A. Elliot, J. Faler, H. McGregor, K. Campbell, C. Sedikides, J. Harackiewicz. Competence Valuation as a Strategic Intrinsic Motivation Process. „Personality and Social Psychology Bulletin” 2000 nr 7 s. 789-791.

⁶⁷ www.who.pl

⁶⁸ Z. Dołęga. Samotność młodzieży – analiza teoretyczna i studia empiryczne. Katowice Wyd. UŚ 2003 s. 11.

- bezsensu (braku zdolności do przewidywania sytuacji społecznych oraz wyników własnych i cudzych zachowań),
- anomii (stanu apatii, zniechęcenia, poczucia utraty celu życia i działania),
- izolacji społecznej (przypisywania niskiej wartości aprobowanym społecznie celom),
- samowyobcowania (przekonania, że postępowanie zgodne z wewnętrznymi zasadami może być dla jednostki szkodliwe).

Do analizy związków między poczuciem wyobcowania społecznego a przystosowaniem osobistym karanych przestępców zastosowano Skalę Poczucia Alienacji K. Kmieciak-Baran⁶⁹ (opis metody znajduje się w dalszej części raportu).

Ad 5) **Osobowościowa orientacja wartościująca.** Każde ludzkie doświadczenie obejmuje poznawczy kontakt ze sferą wartości⁷⁰. Motywacja związana z planowaniem osobistych celów polega na ich przyswajaniu, a następnie na realizacji w formie indywidualnych dążeń. W określonych sytuacjach jednostka uważa, że może osiągnąć zamierzony efekt w wyniku konkretnych starań. Jeśli wartość „przypuszczenia” jest wystarczająco silna, to zostaje podjęty zamiar realizacji określonych zachowań, dostosowanych do osiągnięcia celu w danych okolicznościach, zgodnie z subiektywną normą zachowań dostosowaną do kontekstu i posiadanych kompetencji⁷¹. Wymieniony mecha-

nizm stanowi przesłankę do stwierdzenia, że motywacja działań osoby zdrowej psychicznie może być trafnie wyjaśniona w oparciu o jej sposób wartościowania⁷². Poprzez system wartości należy rozumieć elementy struktur poznawczych, które stanowią względnie trwałą organizację przekonań dotyczących preferowanych sposobów postępowania lub ostatecznych stanów egzystencji, uporządkowanych według ich relatywnej ważności⁷³. Dzięki temu systemowi wybory dokonywane przez jednostkę są ukierunkowane na takie cele, które w jej subiektywnym odczuciu stanowią istotną wartość, a więc nadają sens postępowaniu służącemu ich realizacji⁷⁴.

Znaczenie procesu wartościowania w kształtowaniu przystosowania osobistego karanych przestępców w projekcie „Więzi społeczne zamiast więzień” zostało uwzględnione dzięki zastosowaniu Kwestionariusza Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia⁷⁵ (szczegółowy opis narzędzia znajduje się w dalszej części raportu).

Ad 6) **Osobowościowa orientacja interpersonalna.** Kontakty międzyludzkie mają podstawowe znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania człowieka. Wzorce relacji interpersonalnych utrwalają się poznawczo i emocjonalnie, oddziałując na późniejsze życie, na sposób myślenia, odczuwanie własnej sytuacji oraz na interakcje z otoczeniem⁷⁶. Istnieje kilka typów relacji międzyludzkich,

⁶⁹ K. Kmieciak-Baran. Poczucie alienacji treść i charakterystyka psychometryczna. „Przegląd Psychologiczny” 1993 nr 4 s. 462-478.

⁷⁰ K. Wojtyła. *Osoba i czyn*. Kraków PTT 1969 s. 13.

⁷¹ P. Oleś. Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu. Warszawa PTP 1988 s. 4; B. Hołyst. *System wartości a zdrowie psychiczne*. Warszawa UW 1990 s. 5.

⁷² N. Feather. Values and Value Dilemmas in Relation to Judgments Concerning Outcomes of an Industrial Conflict. „Personality and Social Psychology Bulletin” 2002 nr 4 s. 446-459.

⁷³ E. Stępień. System wartości a zachowanie aspołeczne młodzieży przestępczej i nieprzestępczej. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 287-288.

⁷⁴ C. Matuszewicz. *Psychologia wartości*. Warszawa PWN 1975 s. 9; E. Bielicki. *Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca*. Bydgoszcz BTN 1991 s. 5-13; S. Schwartz. *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. „Advances in Experimental Social Psychology” 1992 t. 25 s. 1-66.

⁷⁵ P. Oleś. Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu. Warszawa PTP 1988.

⁷⁶ J. Wiggins. *Interpersonalne skale przymiotnikowe IAS-R*. Lublin KUL (Katedra Psychologii Różnic Indywidualnych) s. 9.

które określają zarówno zachowania w stosunku do innych, jak również wpływają na sam podmiot sprawczy – m. in. w zakresie obrazu siebie i samooceny⁷⁷:

- typ pewny siebie – dominujący (tendencja do indywidualizmu, przejmowania inicjatywy w sytuacjach społecznych, manipulacji i kontrolowania innych),
- typ arogancki – wyrachowany (opisuje dążenia do mściwości, poniżania i/lub wykorzystywania innych, rywalizacji oraz lekceważenia praw przysługujących drugiemu człowiekowi),
- typ zimny – nieczuły (odnosi się do autonomii, nieulegania społecznym konwenansom, braku czułości, trudności w zakresie współpracy i wybaczenia),
- typ powściągliwy – introwertywny (przeżywanie lęku i/lub zażenowania w obecności innych, powściągliwość i dystans w sytuacjach społecznych),
- typ niezdecydowany – uległy (brak stanowczości i asertywności wobec innych, niepewność i łagodność w kontaktach z innymi),
- typ niezrozumiały – szczerzy (jest charakterystyczny dla człowieka wyrozumiałego, akceptującego innych, łatwowernego),
- typ ciepły – zgodny (jednostki życzliwe, troszczące się o innych, dobrze przystosowane),
- typ towarzyski – ekstrawertywny (osoby otwarte, zwracające na siebie uwagę, ożywione w kontaktach społecznych).

Do badania przedstawionych powyżej kategorii relacji interpersonalnych u osób naruszających normy prawa karnego zastosowano Interpersonalne Skale Przymiotnikowe IAS-R J. Wigginsa⁷⁸. Opis narzędzia zostanie przedstawiony w dalszej części raportu.

⁷⁷ Tamże s. 29-38.

⁷⁸ Wiggins, jw. s. 29-38.

⁷⁹ P. Oleś. Wprowadzenie do psychologii osobowości. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2005 s. 216-217.

⁸⁰ Lazarus, jw. s. 24.

⁸¹ J. Brandstädter, G. Renner. Tenacious goal pursuit and flexible goal adjustment: explication and age-related analysis of assimilative and accommodative strategies of coping. „Psychology and Aging” 1990 t. 5 s. 58-67; C. Sheridan, S. Radmacher. Psychologia zdrowia. Wyzwanie dla biomedycznego modelu zdrowia. Warszawa IPZ, PTP 1998 s. 224-226.

⁸² I. Heszen-Niejodek. Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie. W: Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 477.

Ad 7) **Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych.** Bardzo ważnym rodzajem umiejętności o charakterze poznawczo-behawioralnym są kompetencje zaradcze w sytuacjach problemowych⁷⁹. Jeśli osoba spostrzeżę sytuację jako stresującą, wówczas zostaje uruchomiony proces adaptacyjny w postaci radzenia sobie. Jego przebieg zależy od szacowania przez człowieka, co można zrobić, by sprostać wymaganiom zaistniałych okoliczności. Możliwości zaradcze są oceniane pod kątem dwóch podstawowych funkcji⁸⁰:

- zmiany sytuacji na lepszą (strategie ukierunkowane na problem),
- takiej samoregulacji emocjonalnej, aby nie doszło do załamania odporności psychicznej ani społecznego funkcjonowania (strategie zorientowane na emocje).

Sposoby zaradcze służące zmianie stanu rzeczy na korzystniejszy mogą przyjmować różnorodne formy – np. monitorowania stresu, strukturalizacji sytuacji czy poszukiwania społecznego wsparcia. Ich skuteczność wymaga jednak prawidłowego funkcjonowania systemu poznawczego, który służy realistycznemu spostrzeganiu stresorów i dostępnych zasobów zaradczych. Jeśli w wyniku takiej oceny jednostka dojdzie do wniosku, że nie potrafi rozwiązać zaistniałego problemu, to zaczyna inicjować emocjonalne strategie zaradcze (np. fizyczne usuwanie się z sytuacji, stosowanie mechanizmów obronnych, ignorowanie problemu)⁸¹. Ryzyko zaburzeń w przystosowaniu występuje szczególnie wtedy, gdy funkcje zmiany stanu rzeczy i regulacji emocjonalnej wchodzi w konflikt – np. efekt samospokojenia uzyskany w wyniku używania substancji psychoaktywnych uniemożliwia podjęcie działań adaptacyjnych⁸².

Do badania związków między kompetencja-

mi zaradczymi w sytuacjach trudnych a przystosowaniem osobistym karanych przestępców wykorzystano trzy metody: Skalę Strategicznego Podejścia do Radzenia Sobie (SACS) S. Hobfolla⁸³, Kwestionariusz Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stre-

sem (*Brief RCOPE*) K. Paramenta⁸⁴ oraz Kwestionariusz MAP (*Maudsley Addiction Profile*) J. Marsdena, D. Stewarda, D. Besty⁸⁵. Opis zastosowanych narzędzi znajduje się w dalszej części raportu.

⁸³ Hobffol, jw. s.168-177.

⁸⁴ E. Talik, L. Szewczyk. Ocena równoważności kulturowej religijnych strategii radzenia sobie za stresem na postawie adaptacji kwestionariusza RCOPE – Kennetha I. Pargamenta. „Przegląd Psychologiczny” 2008 nr 4 s. 513-538.

⁸⁵ E. Hornowska. Kwestionariusz MAP (Maudsley Addiction Profile) i jego wykorzystanie w obszarze uzależnień. „Serwis Informacyjny Narkomania” 2006 nr 2 s. 10-11.